

MLČENÍ JE FORMA KOMUNIKACE. FEMINISTICKÉ DEBATY O POLITICKÝCH ASPEKTECH PSYCHOLOGICKÉ PRAXE¹ /

KATEŘINA MACHOVCOVÁ

Silence Is a Form of Communication: Feminist Debates about the Political Aspects of Psychological Practice.

Abstract: The heated debate between feminism(s) and psychology(ies) about being political goes beyond the understanding of feminism as a dangerous ideology that needs to be divorced from the respect for approaches intrinsic to psychological practices. Political activism is frequently understood as a core feminist value, but different ethics can come into play in psychology and psychotherapy. Professionals engaged in critical and feminist approaches seek to combine being political while cherishing the autonomous decision-making of each and every client. However, we also encounter positions where individual work is rejected and only collective activism is to be pursued, or on the other hand, positions where activism beyond individual help is deemed unrealistic.

In the following text different perspectives on feminist politics and psychology will be presented. For instance, critical psychology can serve as one of the platforms where feminisms and the critique of psychological theories can come together in claiming that neutrality is impossible. The theoretical part of the article is illustrated with examples, some of which were drawn from the empirical material collected for the author's dissertation project 'Gendering Psychological Counselling'.

Keywords: feminism, critical psychology, activism

Když si laicky zkusíme představit, co mohou slova psychologie či psychoterapie asociovat, nebude dlouho trvat, než se nám vybaví pojmy jako „změna... změna osobnosti, změna situace v rodině, změna chování dítěte...“. Individuální změna či změna chování malé skupiny lidí je plně legitimní a žádaným výsledkem psychologického působení. V názorech týkajících se působení ve smyslu prosazování společenské změny se však řada psychologů a psychologek výrazně rozchází. Zde můžeme hledat jeden z hlavních zdrojů sporu, ale i produktivní diskuse mezi feministickými a psychologizujícími přístupy. Zatímco první se zaměřují na analýzu strukturálních podmínek a sociálních vztahů, následovanou akcí k jejich restrukturalizaci, druhé primárně zajímá jednotlivce či jeho bezprostřední kontakty, a tudíž možnosti proměny takto vymezené.

Iniciace společenské změny může narážet na prezentaci psychologie jako apolitické, objektivní a neutrální vědy. Psychologická zjištění jsou předkládána jako fakta nezátížená jakýmkoliv zájmy, resp. psychologové vždy věnovali mnoho pozornosti tomu, aby psychologické výstupy byly takto přijímány odbornou i laickou veřejností. Vědeckou neutralitu psychologie zpochybňuje například S. Frosch (2003), z jehož pohledu vyplývá, že právě proto, že psychologie je vědou zabývající se lidskými subjekty jako předměty studia, jakékoliv výroky v souvislosti s poznáním jsou samy o sobě výkonem moci a mají tedy nezpochybnitelnou politickou rovinu², vztáhneme totéž i na rovinu psychologické praxe, tedy terapie, poradenství apod. Podle V. Burr (2002) se psychologie zabývá porozuměním chování a zkušenostem lidí a rozdíly mezi různými přístupy nejsou pouze akademického rázu, ale naopak mají reálné implikace pro to, jak vnímáme sami sebe, jaké možnosti prožití našich životů vidíme, a nakolik jsme sami sebe i společnost, v níž žijeme, schopni změnit.

V následujícím textu si představíme východiska feministické kritiky psychologie, resp. psychologické praxe, propojíme je s kritickými proudy v rámci psychologie a doplníme předložením empirických příkladů a dalších individuálních stanovisek z dostupných zdrojů. Společně tyto příspěvky demonstrují potřebu zaměřit se na aktivní procesy, na to „co děláme, děláme-li psychologii, terapii či poradenství“, a simultánně poukazují na limity definování jednoznačných pozic či typů, ať už v psychologii(ích) či ve feminismu(ech). Jejich vztah navrhuji chápat vždy ve vzájemné interakci. Pozice zastávané konkrétními osobami se mění v kontextu, je tak upuštěno od snahy jednoznačně vymezit proudy feministické či kriticko-psychologické, vždy se jedná pouze o didaktické zpřehledňující dělení, zatímco v každodenní praxi dochází k prolínání a neustálému ovlivňování se. Cílem předkládaného článku tak je podpořit a prohloubit kontinuální reflexi tohoto vztahu. Tematické oblasti, kterým se budu věnovat, jsou zaměřené na představení antipsychologických postojů jako původní součásti feministického hnutí, současných pokusů o propojení feministického náhledu s psychologií, společných témat kritické psychologie a feminismu a v poslední části uvedu již zmíněné příklady individuálních podob (ne)angažování se.

Antipsychologické postoje

Současné feministické hnutí s sebou nese dědictví své druhé vlny, výrazně ovlivněné antipsychiatrickým hnutím. Radikální pozici reprezentují například britské feministky, vzděláním psychologičky, Celia Kitinger a Rachel Perkins. V úvodu knihy „Changing our Minds, Lesbian Feminism and Psychology“ (tamtéž: 1) píší:

„Toto je kniha o tom, proč si jako lesby a feministky myslíme, že psychologie je špatná.“

Autorky uvádějí výroky feministek, které psychologii charakterizovaly jako „pseudovědeckou podporu patriarchální ideologie a patriarchální sociální organizace“ (Weisstein, 1970, cit. dle Kitzinger a Perkins 1993) a „mýtus, který pomáhá udržet ženy na ‚jejich místě‘“ (Hanisch, 1971, cit. dle Kitzinger a Perkins 1993). M. Daly (1990) srovnává terapii s jevy, jako jsou hony na čarodějnice, svazování nohou v Číně, ženská obřízka či upalování vdov v Indii. Poukazuje na to, že v dnešní době jsou ženy kontrolovány prostřednictvím nálepek šilenství a následného nekonečného kruhu terapie, již vnímá jako „znásilnění mysli“ založené na obviňování matek a samotných klientek. Podle těchto odmítavých autorek běžná péče o duševní zdraví ženám nenabídla o mnoho více než nálepku psychické nemoci, často tak namísto posílení a podpory k již existujícím životním těžkostem přidala další, pramenící ze stigmatizace psychicky nemocných a faktických praktických omezení, která se s duševními chorobami pojí (Fulini, 1987, cit. podle Ussher 1991). Problematickým aspektem zaměření na osobní rozvoj prostřednictvím vzdělání, terapie či svépomoci je plná dostupnost souvisejících služeb pouze těm, kdo na to mají prostředky. Tím tato praxe nepřispěje ke společenské spravedlnosti, naopak může podpořit udržování ekonomicky založených rozdílů (Hare-Mustin, Marecek 1994). Tyto výhrady do velké míry směřují i vůči pokusům o ustavení feministicky informované terapie.

V duchu feministického hesla „osobní je politické“ hlavní výtky vůči psychologii směřuje k tomu, že zaměřuje zdroje psychických problémů. Místo toho, aby napomáhala proměně diskriminujících a zneužívajících společenských struktur, doslova zaměřuje materiální marginalizaci za emocionální poruchy. C. Kitzinger a R. Perkins (1993) dále uvádějí, že psychologické zaměření na zlepšení sebe sama nás učí privatizovat problémy, které máme jako ženy a příslušnice menšinových skupin, následně přestáváme tyto obtíže chápat jako sdílené následky utlačování, ale vnímáme je jako osobní patologie.

Není však možné konstatovat, že by ženy byly pouhé oběti tlaku z vnějšku. Právě feministické přístupy se zaměřují na podporu žen ke změně, ta by měla být zaměřená i na společenské faktory. C. Kitzinger a R. Perkins (1993) ale odmítají řešení prostřednictvím transformace terapie/psychologie, která by následně věnovala pozornost i změnám přesahujícím jednotlivce a zahrnovala i jiné feministické aspekty. Celkově totiž kritizují terapeutický životní styl, kdy jsou solidární vztahy v komunitě žen nahrazovány profesionální podporou s diskutabilními výsledky, a připomínají, že i ženy/feministky působící jako terapeutky se vždy nacházejí v pozici dominance, a tím se podílejí na sociální kontrole žen-klientek. Z feministického pohledu tak terapie odráží utlačování a systematické zacházení s ženami jako s „jinými“ ve všech organizacích společnosti (Ussher 1991). Zatímco některé odbornice působící v praxi reagují budováním tzv. rovnostářských vztahů založených na úsilí o sdílení moci s klientkami³, C. Kitzinger a R. Perkins (1993) jako řešení oživují praxi feministických skupin rozvoje sebevdo-

mí (consciousness-raising groups), populárních v 60. letech. V jejich původním smyslu jde o zaměření na sdílení zkušenosti s utlačováním a podporu politické akce. Je kritizováno postupné prolnutí těchto skupin s podpůrnými ženskými skupinami připomínajícími skupinovou terapii – místo toho, aby zde ženy získaly odvahu ke změně, získaly prostor, kde o sebe neustále navzájem pečují a propadají se hlouběji do pout vzájemné závislosti. Tím podpůrné skupiny místo posílení spíše upevňují slabost. Smyslem feministických skupin není analyzovat ženy a jejich životy, ale zaměřit pozornost na společnost a dopady společenských podmínek na ženské bytí.

Politické feministické aktivity se ne vždy setkávají s širokým přijetím, spíše naopak, mnohem lépe jsou ve společnosti vnímány aktivity zaměřené právě na psychologickou podporu. Jako jednu z příčin, proč je přijatelnější řešení emocionálních problémů, vnímá Carol Tavris (cit. podle Kitzinger, Perkins 1993) zkušenost, že ženám se dostává mnohem více sympatie a podpory, když definují svoje problémy jako medicínské či psychologické než jako politické: je otázkou, jakým hlasem musí ženy mluvit, aby jim společnost naslouchala a byla ochotná řešit jejich praktické problémy.

Opatrné propojování feminismu a psychologie

Uvedli jsme si důvody, proč mohou některé feministické psycholožky upouštět od terapie či poradenství a zaměřovat se pouze na různé formy aktivismu, snahu změnit nespravedlivé společenské podmínky. Takový postup však skrývá rizika. Například J. Ussher (1991) se ptá, jaké důsledky by mělo upuštění od poskytování terapie pro ženy? Pro ženy, které dominují mezi těmi, kdo služby, jako je terapie, více vyhledávají, pro ženy, které většinou poskytují neoficiální (a neplacenou) podporu potřebným. Kritici a kritičky poskytování utlačujících psychiatrických a psychologických služeb zapominají naskutečnost, že nedostupnost této formy podpory má negativní důsledky zejména pro ty, kterým usilují pomoci. Radikální sociální analýza napomáhá porozumění mocenským mechanismům ve společnosti, ale neřeší aktuální potřebnost. To uznává i kritička terapií M. Daly (1990), zmiňující se o potřebě krizových center pro ženy.

Uvedená antipsychologická pozice, charakteristická spíše pro začátky druhé vlny feministického hnutí, je menšinovým, nicméně pozornosti hodným hlasem. Většina těch, které se považují za feministické terapeutky a psycholožky, usiluje o spojení feministického přístupu s psychologií při zachování komplexního a dialektického vztahu (Heenan 1995). Psycholožky podporující feministické vize zároveň deklarují nutnost společenské změny:

„Raději bychom řešily společenské problémy politicky než případ od případu v našich kancelářích“ (Hill, Anderson, 2005: 168).

Jinými slovy je potřeba větších změn, než může učinit jedna žena v individuální terapii (Greenspan 1983, cit. podle Contratto, Rossier 2005), což ovšem neznamená, že by bylo možné na terapii jako takovou rezignovat. Řada feministických psycholožek kombinuje terapii i aktivismus nebo plynule přechází mezi těmito různými mody působení.

Feministické psycholožky považují za žádoucí vyvíjet takovou psychologii, která doslova nemá klapky na očích, je reflexivní a zároveň založená na přísné a systematické odborné praxi (Ussher 1992). Zároveň usilují o to, aby v praktické rovině byla pro ženy dostupná, relevantní jejich zkušenostem, aby upustila od patologizace a zaměřila se na posílení (Weatheral 2002). Není možné vytvářet psychologii, která opomíjí sociální kontext, a tudíž je náchylná ke zdeformovaným interpretacím v souvislosti s nerovnostmi založenými na sociálních kategoriích, jako je gender, etnicita, zdraví, věk apod. S vědomím toho, že věda vždy ovlivňuje naše životy, zaujímá feministická psychologie pozici charakteristickou zodpovědností za dopady poznání, které vědci a vědkyně vytvářejí. V tomto ohledu je feministická psychologie konstruována jako strategie sociální změny (Fine 1992). Nejde v žádném případě o přizpůsobování vědy feministickým požadavkům, ale o rozšíření východisek vědy tak, aby neopomíjela hlediska rovnosti a spravedlnosti a aby její výsledky sloužily všem lidem a nezvýhodňovaly pouze určité skupiny. Jak píše P. Nicolson (1995), psychologie se může dopouštět opomíjení kontextu a následně neproblematicky mocenské rozdíly, čímž prokazatelně přispívá k tomu, že ženy jsou podrobovány misogynní ideologii pod nálepkou vědecky ověřených postupů. Je na místě přihlédnout ke společensky sdílenému hodnotovému žebříčku a diskutovat o akceptovaných mužských a ženských rolích a následcích, které dané pojetí má pro ženy i muže (Biever 1998), protože pohlaví zahrnuje i společenský status (Unger 2007). Feministické terapeutky zacházejí se svými klientkami a klienty jako s jedinečnými osobnostmi, nicméně vycházejí z explicitního předpokladu, že sociální status také ovlivňuje psychologické fungování (Atkinson, Hackett 1988, cit. podle Israeli, Santor 2000). Usilují tedy o zahrnutí individuálních historií i relevantních strukturálních podmínek.

Feministické psycholožky zapojují pojetí genderu, které maximalizuje životní kvalitu (Tiefer 2000) a neupřednostňuje individuální konformitu společenským potřebám. Feministická terapeutická praxe není vykonávána *na* ženách, ale *pro* ženy (Biever 1998), a v současnosti platí, že i pro muže (nejen pro ně, opustíme-li binární pojetí genderu). O tomto tématu pojednává i V. Bačová (2000) připomínající výzkumy potřeby sociálního přijetí, kterou má velká část z nás. Prožívání odlišností, ať už pozitivních či negativních, bývá často provázáno nadměrným stresem. Nejde však pouze o individuální lidské odlišnosti, ale o uvědomění si skutečnosti, že různým kategoriím lidí jsou odlišnosti stereotypně připisovány jako skupině. Psychologie se standardně zaměřuje především na individuální prožívání stresu spojeného s odlišností, ve své výchozí pozici, kdy chápe jako klíčovou zodpovědnost jednotlivce, tedy pobízí k jakési „tvořivé konformitě“, seberealizaci v rámci společenských norem. V. Bačová se dále ptá, do jaké míry jsme jako psychologové a psycholožky ochotni analyzovat společenské vlivy?

„Vystačíme si s naším „čistým“ psychologickým postojem i v dnešní společnosti, která přináší jiné pohledy na jednotlivce,

na jeho možnosti, a tím i jiné normy pro posuzování jeho konání?“ (Bačová, 2000: 34).

Jak bylo uvedeno výše, feministické psycholožky souznějí s proudy kritických sociálních věd včetně směrů v psychologii, které odklání pozornost od odlišných osob ke studiu společenských dynamik, jež odlišnost konstruuji. Podle L. Cosgrove (2002) je žádoucí zaměřit se na analýzu procesů, které zprostředkovávají distres, spíše než se věnovat výhradně vnějším příčinám. Je výzvou pro psychologii i feminismus najít způsob, jak zkombinovat oba úhly pohledu. Jak dodává V. Bačová (2000), psychologové by měli zaměřit kritické myšlení nejen na jednotlivce a pomoc zprostředkovanou individuální proměnou, ale i na společenské instituce a na jejich psychologicky podloženou změnu.

Na konec této části textu uvádím alespoň jeden konkrétnější příklad feministicky informované praxe. S. Holland (1992) svoji roli klinické psycholožky vnímá jako nutnou kritiku genderových zkreslení v oblasti duševního zdraví a považuje za důležité nabídnout inovativní služby, které nebudou ovlivněné předsudky vůči určitým skupinám klientů a klientek. Feministický přístup v její práci v centru založeném v multietnické příměstské oblasti demonstruje letáček se základními informacemi o ženách a depresi (následuje výťah z textu):

1. krok: „Pacientka a léky“ (pasivní očekávání, že mě někdo vyléčí).
2. krok: „Terapie jeden na jednoho“ (prozkoumávání významu deprese).
3. krok: „Mluvení ve skupině“ (objevování společné historie žen).
4. krok: „Akce“ (přejímání odpovědnosti za veřejné věci, požadavek změn v komunitě).

V podstatě standardní postup psychologické praxe je obohacený o feministickou citlivost vůči mocenským vztahům a autorka jej rozvíjí o další krok zaměřený směrem k ovlivňování věcí veřejných. Je však nutné dodat, že tento krok je předmětem domluvy a není v žádném případě vyžadován. Aktivismus je v každém případě kontroverzní a nejednoznačně přijímanou komponentou feministického smýšlení v psychologické praxi, způsoby, jakými je případně zapojován, se liší a v konkrétních případech může být zejména z etických důvodů zcela vynechán (Israeli, Santor 2000). Úsilí o společenskou změnu má kořeny v již zmíněném mottu „osobní je politické“. I když panuje shoda v tom, že společenská změna je nezbytná pro zlepšení situace žen a dívek, rozsáhlá diskuse se dotýká toho jak, popřípadě nakolik má být aktivismus terapeutky a případně i klientky součástí vlastní terapie.

Setkávání feminismu a kritické psychologie

Kritická psychologie (či spíše kritické psychologie) se rozvíjí zhruba od 70. let 20. století, tedy o něco málo později než druhá vlna feminismu, která je datována do 60. let (Havelková 2004; Brown, Locke 2008). Do velké míry však došlo a dochází k paralelnímu vývoji a oba myšlenkové proudy se ať už vědomě či nevědomě ovlivňují a prolínají.

V oblasti klinické praxe a poradenství se i kritičtí psychologové přiklání k názoru, že řada problémů spojených s duševním zdravím je způsobena sociálními nerovnostmi (Prilleltensky, Nelson 2002), a úsilí je zaměřováno například k budování komunitních sociálních služeb, které se neomezují pouze na práci s jednotlivcem, ale berou v potaz i další společenské podmínky, jako je například přístup k placení zaměstnání, bydlení či vzdělání. Zkušenosti s diskriminací jsou předmětem terapie stejně tak jako jiné zkušenosti, se kterými klienti přicházejí. Spolu s feministkami se tedy shodují na tom, že tradice západní psychologie ukotvené v individualistických hodnotách osobního rozvoje a opomíjející širší společenské souvislosti nezájemně obviňuje právě oběti, kterým podsouvá plnou zodpovědnost za svou situaci.

Některé problémy, se kterými lidé přicházejí do poraden, je třeba situovat do společensko-politického kontextu a společně s nimi je zpracovávat ve světle strukturálních podmínek a následků (Prilleltensky, Nelson 2002). Kritická psychologie v pojetí těchto autorů zdůrazňuje téma rozdělení moci v sociálních systémech. Cílem rozhodně není zbavení jednotlivců zodpovědnosti za proces vlastního posílení, stejně tak není možné po klientech požadovat úplnou zodpovědnost za společenské podmínky. Spíše tedy jde o vyjasnění prostoru pro agency: prostoru pro vyjednávání aktivní role uvnitř již nastavených a zároveň měnících se strukturálních podmínek. Z klientů nejsou vytvářeny pasivní oběti, ale ani nedochází k uplatňování sociální kontroly v tom smyslu, že jsou přizpůsobovány nespravedlivým sociálním podmínkám. Ačkoliv je kritická psychologie spojená s komunitní prací a sociální akcí, může velmi dobře posloužit i v individuální práci (Prilleltensky, Nelson 2002) a totéž by se dalo říci i o feministických přístupech. Jak však konstatuje například E. Burman (1997), spíše politické závazky než úsilí o alternativní psychologické teorie označují feministickou psychologii jako kritickou, a jak dodává S. Wilkinson (1997), některé feministické přístupy jsou v podstatě v rozporu s kritickou psychologií, protože zcela akceptují východiska tradiční pozitivistické vědy. V samotné kritické psychologii naopak spíše převažuje výzva k jiné metodologii a přehodnocení implicitních teoretických východisek, i když jak uvádí Z. Vybíral (2004), i zde pozorujeme výrazné zastoupení aktivistických proudů.

Důležitou připomínkou I. Prilleltenskyho a G. Nelsona (2002), jež je možné zařadit právě k autorům, kteří se výrazněji zabývají politickou rovinou, je uznání, že mainstream může pro některé klienty být užitečný, cílem je tedy vytvořit varietu služeb. Kritická praxe však klade i otázky týkající se cílů terapie vůbec: tradiční pojetí kladou důraz na symptomy, chování a kognitivní procesy, kritické přístupy se více zabývají faktory, jako je pocit posílení, integrace v komunitě, získání důležitých zdrojů (Prilleltensky, Nelson 2002). K řešení problémů je potřeba přistoupit ze systémového hlediska a hledat a řešit příčiny a ne pouze zavádět další a další služby, které řeší pouze následky nejvíce postižené části populace (Wilkinson 1996). V tom opět vidíme shodu s feministickými přístupy upozorňujícími na potřebu změny přesahující možnosti individuální terapie.

Individuální angažování se

Feministicky orientovaní terapeuti a terapeutky tvoří diverzifikovanou skupinu osob představující rozmanité postoje i hodnoty (Biever 1998), jejich otevřená interakce je obohacující a je jednou ze základních hodnot tohoto přístupu. Prolínání feminismu, úsilí o emancipaci a psychologického poradenství a terapie může mít celou řadu podob, jedno ovlivňuje druhé, ne vždy uvědomovaně a reflektovaně. Rozhodně nelze předpokládat, že inspirace feminismem se vždy promítne do pozice identifikované jako „feministická psychologie“, často jde opravdu spíše jen o jeden ze zdrojů, určující je jiná rovina. Variabilitu nalezneme i ve vztahu k politickým tématům a aktivismu. V tomto článku se tak můžeme pouze pokusit zmapovat určité směry uvažování, naznačit, kde se mohou ubírat jinými směry a kde se, někdy i překvapivě, prolínají. Uváděné pozice nelze vnímat jako statické a rozhodně ne jako konečné, zajímá nás spíše jejich potkávání, propojování i vymezování se, které se mění v čase i podle kontextu.⁴

Prvním představeným směrem je otevřené propojení psychologické práce s úsilím o společenskou změnu inspirovanou feministickými přístupy. Terapeut v rozhovoru popisuje činnost centra poskytujícího služby zaměřené zejména na pachatele (i pachatelky) násilí a vysvětluje: „*Nejsme institut, kde bychom jenom seděli v kancelářích a dělali terapii, jsme jedním z hlavních aktérů v kampani okolo mužského násilí ve společnosti. Kdo by chtěl pro nás pracovat, musí být připraven na to, že bude mluvit pro noviny, bude participovat ve veřejných debatách. Chceme ovlivnit veřejnou diskusi, chceme ovlivnit politiky na základě našich zkušeností a chceme ovlivnit psychologii, aby vzala téma násilí vážně jako psychologický problém*“.⁵ Zkušenosti z individuální praxe jsou tedy dále využity například v úsilí o důkladnou legislativní ochranu obětí násilí. Jednoznačně je tak vykročeno z psychologické ordinace ke komplexnímu řešení daného problému a využití odbornosti v širším významu. K propojení práce s jednotlivci a řešení veřejných záležitostí se připojuje i psychoterapeutka Věra Kostlánová-Roubalová, která pracuje především s přichozími, tedy migranty a cizinci, a konstatuje: „*Striktně vzato, velmi často ty hranice překračuju. Ale to je tak specifická skupina, že to ani jinak nejde*“.⁶ Veřejné záležitosti, jako jsou legislativní opatření, dostupnost služeb a jejich úroveň, jsou nejenom reflektovány jako kontext, v němž se terapie děje, ale dochází k zapojení do dialogu o nutnosti jejich proměny tak, aby vytvářely vhodné prostředí pro terapeutickou práci.

Jiný způsob přemýšlení charakterizovaný vymezením feminismu s jeho společenskými a politickými souvislostmi a terapie určené spíše jednotlivcům, popisuje další respondentka, která ačkoliv se považuje za feministku a v minulosti byla aktivní členkou hnutí, související témata do své terapie téměř nevnáší: „*Nepoužívám koncept genderu... když pracuji, pracuji s lidmi*.“ Ačkoliv si je zjevně vědoma limitů psychologické pomoci, jak poukazuje popis následujícího případu, jednoduše pojmenovává oblast, kde může jako terapeutka účinně pomoci, a kde již ne: „*Měla jsem klientku*

s velmi špatnou historií mučení, její dítě bylo zabito a po příchodu do této země ji bil manžel. Zvládla se od něj odstěhovat, ale on jí stále vyhrožoval a byla vyděšená. A já jsem došla k závěru, že prostě nemůžu nic udělat. Byla vystrašená, a po právu, a já jsem s ní nemohla začít terapii. Sociální instituce a kolegové mi říkali, že bych s ní měla pracovat, a já jsem jim odpověděla, tak mi dejte zbraň a já budu stát před jejími dveřmi a hlídat několik hodin denně, aby se mohla vyspat. To je podle mě to nejlepší, co mohu udělat“.⁷ Feminismus a terapie tak v tomto případě existují vedle sebe a nepřekračují stanovené hranice, resp. energie terapeutky je zaměřena do oblasti práce s jednotlivci.

Ovšem i samotná terapie může být chápána jako svým způsobem politická praxe, jak ukazují následující výroky. První vyslovuje respondentka, která má také zkušenosti s intenzivním zapojením do feministického hnutí, nicméně nyní se věnuje převážně terapii: „...protože si myslím, že být terapeutkou znamená být politická, takhle přispívám já... Také bych se mohla stát političkou, což jsem mnohokrát zvažovala, ale myslím si, že jako terapeutka mám více kvalit, mohu více nabídnout... Tedy řada z mých skupinových terapií je vlastně mým politickým přístupem“.⁸ Posun od veřejného angažování v oblasti rovných příležitostí k jiné formě zapojení v terapii popisuje i další dotazovaný psycholog: „Myslím, že dřív jsem byl víc v tom angažovaný... nemám teď potřebu se angažovat tady v té záležitosti veřejně, spíš, když můžu, tak ovlivňuju lidi kolem mě, tak nějak soukromě... Když o tom ale ještě přemýšlím, vidím, že se nerovností zabývám vlastně pořád. Všichni ti klienti, kteří k nám chodí, jsou vlastně nějakým způsobem handicapovaní-- děti jsou v nevýhodě ve vztahu ke svým rodičům, kteří je často dost trápí, nezajímají se o ně atd. Cílem mojí práce je to nějak převážet, podpořit je. Hájím zájmy dítěte, které je vůči svým rodičům často slabé. To stejné platí v případě obětí domácího násilí, v jejich vztahu je výrazná nerovnost. Musím říct, že s oběma těmito skupinami cítím výraznou solidaritu, mám potřebu se angažovat v jejich konkrétních případech. Věřím, že tady můžu být hodně platný konkrétním lidem, a to mě na té práci právě baví. Asi je pro mě pomoc konkrétním lidem nakonec i smysluplnější než hájení zájmu znevýhodněných skupin na nějakém veřejném fóru, zdá se mi to prospěšnější. Vím, do koho konkrétně investuji svoji energii“.⁹ Vidíme zde tedy příklady toho, že reflexe společenských témat může inspirovat i přímou práci s jednotlivci a účinně se v ní odrážet.

V podstatě tak poslední dva citáty poukazují na dilema, které naznačuje řada feministicky orientovaných psychologů – je vůbec reálné věnovat se ještě aktivismu nad rámec terapie (Chester, Bretherton 2001)? Není to právě na úkor konkrétních osob, které čekají na podporu svého terapeuta či terapeutky? Mohou terapeuti výrazněji pomoci tím, že se zaměří na rozvoj svoji kvalifikace v práci s jednotlivci? Ukazuje se potřeba odlišit *reflexi politické či společenské roviny* v probíhající terapii a *aktivní veřejné angažování* se. Na první rovinu poukazuje i další terapeutka: „Musíme pracovat s širším kontextem, já si samozřejmě třeba myslím, že když se řekne psychologický, tak já tím nemyslím jenom ložnici nebo kuchyň“.¹⁰ Tím tedy doplňuje předchozí výroky týkající

cí se pojetí terapie jako svým způsobem feministické praxe. Druhou rovinu ilustrují příklady osob, které kromě terapie i veřejně vystupují a organizují akce spojené s prosazováním strukturálních změn. Politická témata cirkulují mezi veřejným a soukromým prostorem působení a mají potenciál informovat obě roviny. Můžeme konstatovat, že feministický, kritický pohled je možné uplatnit i jinými způsoby než přímou politickou akcí v podobě happeningů, legislativních připomínek či jiných veřejných vystoupení.

I přijetí navrženého rozlišení však není zcela jednoznačné, jak vypovídá postoj dalšího dotazovaného psychologa. Organizace, již spoluzaložil, sice otevírá veřejnou diskusi nad novými tématy a vyslovuje se k řadě záležitostí spojených s genderovou problematikou a rovnými příležitostmi žen a mužů, na přímý dotaz ale odmítá spojení s aktivismem, a to s vysvětlením: „*Nechceme se tak definovat, aktivista podle mě přesvědčuje o své pravdě, ale my se nesnažíme říkat, že je něco správné*“.¹¹ Na obdobné pojetí poukazuje i Z. Vybíral (2006), když spojuje (feministický) aktivismus s prosazováním společenských změn, pro něž jsou psychologické teorie a metody používány pouze selektivně, v souladu s mocenskými záměry. Ještě výrazněji odmítnutí jakékoliv iniciativy zaznělo z pera Petra Klimpla (2008)¹², který upozorňuje svoje kolegy, že „*nectí povinnost společnost reflektovat bez nároku na pokusy společnost vylepšovat*“. Zdá se tedy, že někteří psychologové se vymezují oproti spojení s politickými zájmy, ačkoliv ne nutně rezignují na zahrnutí sociálního kontextu. Pro mnohé však převažuje potřeba upozorňovat na rizika aktivismu či politické akce v tom smyslu, že mohou nedostatečně zahrnovat respekt vůči rozmanitým názorům a postojům. Nutno však dodat, že i v použitých rozhovorech, kde se konkrétní osoby hlásí k politickému angažování, se zároveň jednoznačně objevuje téma respektu vůči lidem přicházejícím do terapie či poradenství. Zdá se užitečné opět odlišit roviny individuální a společenské, podle nichž se vystupování a projevoování vlastních názorů může zásadně lišit: jinak může být vystupováno vůči konkrétní osobě přicházející na terapii a jinak je prezentován osobní názor vůči širší veřejnosti či osobám v rozhodovacích pozicích. Je snad možné alespoň částečně vyvrátit obavy, že by politický aktivismus mohl intervenovat do terapie v podobě přesvědčování klientů a klientek o nutnosti souladu s názory daného odborníka či odbornice.

Před závěrečným shrnutím ještě doplním, že nebylo cílem tohoto textu důkladně se zabývat obsahem feministického aktivismu a politických akcí, které lze v současnosti charakterizovat posunem od zaměření na ženy k uvažování o intersekcionalní perspektivě, a tedy diferenciovanějšímu pohledu na postavení různých žen a mužů v naší společnosti s ohledem na moc a nerovnosti.

Závěr

Jaké vyvodit z uvedených výroků (dočasné) závěry? K politickým souvislostem utváření a praktikování psychologie v nejširším slova smyslu není možné se stavět zády. Jak píše například Ivan Ůlehla (2007: 26):

„Navíc, ať se mu to líbí, nebo ne, je každý pracovník zapojen do politického dění, protože v jeho každodenní činnosti se naplňují normy společnosti, a to je záležitosti ryze politická“.

V tom se tedy shoduje s východisky feministickými – „osobní je politické“ – i s pojetím kritických psychologů, kteří neuznávají oddělení psychologické a politické moci (Prilleltenski, Nelson 2002). Pro název textu jsem si vypůjčila známý axiom komunikace „nelze nekomunikovat“, i mlčení nese jisté sdělení, byť třeba nezáměrné. Zatímco psychologie zakládá změnu na intervenci na osobní úrovni, feministická, resp. kritická psychologie usilují o kontextuální systémovou proměnu (Brabeck, Brown 1997). Vymezování se některých psychologů oproti veřejnému angažování se a stavění se do „neutrální“ pozice nemůže uzavírat nutnou diskusi o různých rovinách uplatňování politického v psychologii – ať už v rovině dělání vědy, poradenství a terapie, nebo právě v podobě otevřeného veřejného angažování se. Jaké jsou praktické důsledky mlčící pozice?

Feministické hnutí usiluje o intenzivní sebekritickou reflexi a vyzývá k důkladnému přebírání zodpovědnosti za produkci poznání. Výše v textu jsem se pokusila vykreslit, o jak rozmanité hnutí jde, navíc výrazně inspirované post-teoriemi, které rezignují na hledání jediné pravdy, a naopak oslavují pluralitu názorů a perspektiv, jejich vzájemnou interakci a často paradoxní soužití. Stejnou rozmanitost smýšlení nacházíme i v psychologii, nejen v jejích kritických proudech, s těmi však rezonuje feminismus s ohledem na konstatování, že veškeré konání psychologů je politické a má politické důsledky, ať už se jedná o otevřený aktivismus, poskytování poradenství a terapie nebo poznání a formulaci teorií. To nemusí být nutně v rozporu s respektováním jednotlivých lidí, kteří přicházejí s potřebou pomoci, byť tématu manipulace a zneužití moci je nutné věnovat neustálou pozornost.

Diskutujeme o tom, zda je téma zodpovědnosti žádoucí ponechat pouze na individuálním rozhodnutí a posouzení jednotlivých psychologů a psycholožek, aniž by byla iniciována širší profesní debata. Psychologie výrazně ovlivňuje životy nás všech, ani nemusíme otevřít dveře psychologické pracovny, a je tedy třeba bez předsudků a obav diskutovat o jejích politických aspektech i mimo akademickou oblast, ale zejména vůči veřejnosti, které se často dostává pouze informací zkreslených popularizačními diskursy.

Literatura

- Bačová, V. 2000. *Súčasné smery v psychológii*. Prešov: Filozofická fakulta Prešovské univerzity.
- Biever, J. L., Fuentes, C., Cashion, L., Franklin, C. 1998. „The social construction of gender: a comparison of feminist and postmodern approaches“. *Counselling Psychology Quarterly* 11/2: 163–179.
- Brabeck, M., Brown, L. 1997. „Feminist Theory and Psychological Practice.“ Pp. 15–36 in J. Worell, N. Johnson (ed.). *Shaping the Future of Feminist Psychology*. Washington, DC.: American Psychological Association.
- Braun, V., Clarke, V. 2006. „Using Thematic Analysis in Psychology.“ *Qualitative Research in Psychology*, 3: 77–101.
- Brown, S. D., Locke, A. 2008. „Social Psychology.“ Pp. 373 až 389 in C. Willig, W. Stainton-Rogers (eds.). *The SAGE Handbook of Qualitative Research*. London: SAGE.
- Burman, E. 1997. „Differentiating and De-veloping Critical Social Psychology.“ Pp. 229–240 in T. Ibáñez, L. Iniguez (ed.). *Critical Social Psychology*. London: SAGE.
- Burr, V. 2002. *The Person in Social Psychology*. Hove: Psychology Press.
- Contratto, S., Rossier, J. 2005. „Early Trends in Feminist Therapy Theory and Practice.“ *Women & Therapy*, 28/3–4: 7–26.
- Cosgrove, L. 2002. „Resisting Essentialism in Feminist Therapy Theory: Some Epistemological Considerations.“ *Women & Therapy*, 25/1: 89–112.
- Daly, M. 1990. *Gyn/ecology*. Boston: Beacon Press.
- Fine, M. 1992. *Disruptive Voices. The Possibilities of Feminist Research*. Ann Arbor: The University of Michigan Press.
- Frosch, S. 2003. „Psychosocial studies and psychology: Is a critical approach emerging?“ *Human Relations*, 56/12: 1545–1567.
- Havelková, H. 2004. „První a druhá vlna feminismu: podobnosti a rozdíly.“ Pp. 169–182 in L. Formánková, K. Rytířová (eds.). *ABC feminismu*. Brno: Nesehnutí.
- Hare-Mustin, R. T., Marecek, J. 1994. „Asking the Right Questions: Feminist Psychology and Sex Differences.“ *Feminism & Psychology*, 4/4: 531–537.
- Heenan, C. 1995. „Feminist Psychotherapy: A Contradiction in Terms.“ *Feminism & Psychology*, 5/1: 112–117.
- Hill, M., Anderson, G.. 2005. „Feminist Therapy Practice: Visioning the Future.“ *Women & Therapy*, 28, 3–4: 165–176.
- Holland, S. 1992. „From Social Abuse to Social Action.“ Pp. 68–77 in J. M. Ussher, P. Nicolson (ed.). *Gender Issues in Clinical Psychology*. London: Routledge.
- Chester, A., Bretherton, D. 2001. „What Makes Feminist Counselling Feminist?“ *Feminism & Psychology*, 11/4: 527–545.
- Israeli, A., Santor, D. 2000. „Reviewing effective components of feminist therapy.“ *Counselling Psychology Quarterly*, 13/3: 233–247.
- Kitzinger, C., Perkins, R. 1993. *Changing our Minds, Lesbian Feminism and Psychology*. New York: New York University Press.
- Nicolson, P. 1995. „Feminism and Psychology.“ Pp. 122–142 in J. A. Smith, R. Harré, L. Langehove (eds.). *Rethinking Psychology*. London: SAGE.
- Prilleltensky, I., Nelson, G. 2002. *Doing Psychology Critically. Making a Difference in Diverse Settings*. New York: Palgrave Macmillan.
- Strauss, A., Corbinová, J. 1999. *Základy kvalitativního výzkumu*. Boskovice: Albert.
- Tiefer, L. 2000. „Agreeing to Disagree: Multiple Views on Gender Laws and Transsex.“ *Feminism & Psychology*, 10/1: 36–40.
- Úlehla, I. 2007. *Umění pomáhat*. Praha: Sociologické nakladatelství.
- Unger, R. K. 2007. „Afterword: From Inside and Out: Reflecting on a Feminist Politics of Gender in Psychology.“ *Feminism & Psychology*, 17/4: 487–494.

- Ussher, J. 1991. *Women's Madness. Misogyny or Mental Illness?* London: Harvester Wheatsheaf.
- Ussher, J. 1992. „Science Sexing Psychology. Positivist Science and Gender Bias in Clinical Psychology.“ Pp. 39–67 in J. Ussher, P. Nicolson (eds.). *Gender Issues in Clinical Psychology*. London: Routledge.
- Vybíral, Z. 2004. „Kritická psychologie: past duality, nebo přednost rozpětí?“. *Československá psychologie*, XLVIII: 464–476.
- Vybíral, Z. 2006. *Psychologie jinak. Současná kritická psychologie*. Praha: Academia.
- Wilkinson, R. G. 1996. *Unhealthy Societies*. London: Routledge.
- Wilkinson, S. 1997. „Prioritizing the Political: Feminist Psychology.“ Pp. 178–194 in T. Ibáñez, L. Iniguez (eds.). *Critical Social Psychology*. London: SAGE.
- Weatheral, A. 2002. „The Politics of Language and Communication: Revisiting the Roots of Feminist Psychology“. *Feminism & Psychology*, 12/3: 330–334.

Poznámky

- 1** Výzkumný pobyt na Univerzitě v Oslo byl podpořen grantem FM EHP/Norska.
- 2** Politická rovina není v tomto textu používána ve výhradní souvislosti s politickými stranami a angažováním se v souvisejících institucích, termín je chápán v širším smyslu angažování se ve věcech veřejných ve smyslu vytváření občanské společnosti a reflexe společenských struktur. Případné propojení citovaných osob s konkrétními politickými stranami není cíleně studováno ani reflektováno.
- 3** Více viz diplomová práce Machovcová, K. (2005). *Feministická perspektiva v psychologii: koncepce terapeutického vztahu*. Brno, FSS MU.
- 4** Výroky uvedené v následující části textu jsou součástí výzkumu k disertační práci. Použity jsou výňatky z rozhovo-

rů realizovaných v roce 2007, Oslo (celkem čtyři) a v letech 2008–2009, Praha a Brno (celkem šest). Pro výzkum byly osloveny přímo osoby, o kterých bylo známo, že se genderovou problematikou zabývají a zároveň praktikují (poradenství, psychoterapie apod.), nebo bylo využito techniky „sněhové koule“. Kvalitativní analýza je inspirovaná zakotvenou teorií (Strauss, Corbinová 1999) a tematickou analýzou (Braun, Clarke 2006). V textu jsou předloženy dílčí poznatky seskupené v tématu: Od jednotlivce k společenské změně.

5 Rozhovor 21. 5. 2007, Oslo.

6 Rozhovor 16. 2. 2009, Praha.

7 Obě citace z rozhovoru 29. 5. 2007, Oslo.

8 Rozhovor 22. 5. 2007, Oslo.

9 Rozhovor 29. 2. 2008, Brno.

10 Rozhovor 17. 7. 2008, Praha.

11 Rozhovor 21. 4. 2008, Praha.

12 Klimpl., P. (2008). „O rodinách bez demonizace“. MF DNES. 24. 5. 2008. Jeho článek je v první řadě reakcí na text Trapková, L., Chvála, V. (2008). „Děti s ďábelským věnem“. MF DNES. 26. 4. 2008.

Mgr. Kateřina Machovcová vystudovala psychologii na Fakultě sociálních studií Masarykovy univerzity v Brně, kde dále pokračuje v doktorandském studiu. Její disertační projekt je zaměřen na téma psychologického poradenství a genderových aspektů. V rámci studia absolvovala stáž na Univerzitě v Oslu a Dánské pedagogické univerzitě. Působila jako externí vyučující kurzu *Metody prosazování genderové rovnosti a praxe na Katedře sociologie FSS MU, program genderová studia, kde využila zkušenosti ze spolupráce na řadě projektů podpory rovných příležitostí na trhu práce.*